

KASSAI KELEMEN JÁNOS

IFJÚSÁG ÉS IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA

Hazánk vezető politikai szervei — mint ismeretes — fokozott figyelmet szentelnek az ifjúság problémáinak. Ezt a kijelentésünket számtalan tény támasztja alá: határozatok és konkrét tettek. Utaljunk csak egyetlen mozzanatra: az MSZMP X. kongresszusa elé került az a javaslat, hogy a tagfelvétel korhatára tizennyolc év legyen. Ez a javaslat egyrészt az ifjúságba vetett bizalmat fejezi ki, másrészt azt a realitást, hogy az ifjúságnak a felnőtt társadalomba való beilleszkedése — szocializációja — politikai értelemben is felgyorsult.

De csak a szocializáció ütemének felgyorsulásáról van-e szó, amikor az ifjúságra irányul figyelmünk? Ha szocializációnak az adott felnőtt társadalomba való beilleszkedést, a megelőző generáció értékrendszerének, életvitelének elfogadását tekintjük, semmiképpen sem. De ha tágabb értelemben „társadalmasodást”, általában a társadalomban való élés, tevékenykedés képességének elsajátítását értjük rajta, akkor a válasz igenlő.

Nos, az ifjúság iránti érdeklődést legfőképpen e tágabban értelmezett szocializációs folyamat megjelenése és felgyorsulása motiválja. Azáltal válik az ifjúság külön „problémává”, hogy mindinkább önálló társadalmi arculata van, a gazdasági és politikai életben való fellépési módját egyre inkább saját — a megelőző generációkéétól oly különböző — értékrendje szabja meg.

Amiről beszélünk, világjelenség. S ez a világjelenség tudati síkon nem egyszerűen úgy tükröződik, hogy „nő az érdeklődés az ifjúság problémái iránt”, hanem úgy, hogy a társadalomtudományok sorában megjelenik egy új diszciplína, az ifjúságszociológia. E diszciplína alapja az, hogy az ifjúság nem egyszerűen életkori csoport, hanem része immár a társadalom szociális tagozódásának — hogy tehát az ifjúság „probléma”.

„Világjelenség” — mondtuk. Ez azt jelenti, hogy mindenekelőtt általános civilizációs problémával állunk szemben, mely persze a kapitalista és szocialista társadalmi viszonyok között eltérően nyilvánul meg. Egy elméletileg jól megalapozott ifjúságszociológiának nem szabad megfeledeznie e tételről, sőt egyes körülhatárolt jelenségek kutatásában is mindig feladatának kell tekintenie annak feltérképezését, hogy az illető jelenség mennyiben civilizációs probléma, s mennyiben a szocialista társadalom sajátosságaiban gyökerezik.

Mit értsünk azon, hogy az ifjúsági problematika civilizációs kérdés? Azt, hogy megjelenési módja sok vonatkozásban a termelőerők, a technika gyors fejlődésének függvénye. A termelőerők fejlődésének üteme szempontjából a társadalomnak két típusáról beszélhetünk: a tradicionális és a modern társadalmakról (modern társadalmon érteve a kapitalizmust és a szocializmust). A tradicionális társadalmakban a termelőeszközök viszonylag állandó szinten reprodukálódnak, ennek megfelelően rögzítettek a termelési fogások és ismeretek, a társadalmi életben megkívánt szociális szerepek. E szerepek interiorizálásának döntő színhelye a család. A gyermek készen kapott sémákat: gyakorlati fogásokat, viselkedési normákat és világmagyarázatot fogad el. Az életkori jegy ilyen körülmények között nagyrészt biológiai. Ha szociális mozzanat tapad hozzá, akkor inkább az öregkor jön számításba, mintsem az ifjúkor. Pozitív értéktartalma az „öregségnek” van (a bölcs fogalmához a fehér szakáll

képzete társul). A Margaret Mead jellemezte primitív közösségek főnökeitől az öszvetségi nemzetségfőikig, Platon filozófusaitól és a görög tragédiák jóseitől a keresztény egyházatyáig minden társadalmilag elfogadott pozitívum a „vén” személyében összepontosul: ő a tapasztalat, a bölcsesség, az isteni előrelátás letéteményese.

Lényegesen csak az ipari forradalom korszakában kezd megváltozni a helyzet (a változás azonban sokáig — egészen századunkig — az ipari szférára korlátozódik, míg a mezőgazdaság, a falu a termelés tradicionális formáinak szintere, s így a tradicionális társadalmak értékrendszerének továbbéltetője marad). A kapitalista ipar megjelenése — egyelőre tehát a városokban — azonnal megkérdőjelezi az örökölt tapasztalatok szerepét: a termelőeszközök alapvető változásai egynemzedéknyi időtartamnál rövidebb periódus alatt zajlanak le, a gyermek fejlettebb eszközökkel dolgozik, mint apja, ismeretekben és képességekben is magasabb fokon áll. Ezeket az ismereteket és képességeket már nem képes közvetíteni a család, más szocializációs tényezők is — elsősorban az iskola — előtérbe kerülnek. Az örökölt tapasztalatok szerepének megkérdőjelezésével együttjár az „öregség” pozitív értékfeltételének bizonyos fokú elvetése: értékke válik az ifjúság. A nemzedékek helyzetében bekövetkezett változásnak már a vizsgált korszakban — a XIX. században — is megvannak természetesen a maga társadalmi-politikai vonatkozásai, ahogy a helyzetmódosulás egész alapjával — az ipari forradalommal — együttjár a polgárság társadalmi-politikai forradalma. Egyszerre gazdasági és politikai tény tehát, hogy érték az ifjúság: ez rejlik a „virág vagy-e, hazám ifjúsága?” kérdés mögött, vagy amögött, hogy Hegel progresszív követőt ifjúhegelianusoknak nevezik, s a haladó nemzeti mozgalmak „márciusi ifjak”, „Ifjú Németország”, „Ifjú Itália” néven vonultak be a történelembe.

De ha igaz az, amit e kissé hosszúra nyúlt fejtegetés bizonyítani hivatott, tehát az, hogy az ifjúság helyzetére, szerepére már a kapitalizmus keletkezésétől és kibontakozásától fogva új vonások jellemzők, miért hangsúlyozzuk annyira az utóbbi években megfigyelhető jelenségek újszerűségét. Nem egyszerűen a régtől fogva ismert, a XIX. században gyökerező tendenciák folytatásáról van-e szó?

A válasz egyértelmű nem. Igaz, a XIX. századi kapitalista Európában már társadalmi mozgalmak cselekvő részese az ifjúság. Igaz, az „apák és fiúk” problémája már az irodalomban is reflexió tárgya, jelentős kérdésfeltevések motiválója. És igaz az is, hogy a szocializációban már nem egyedüli tényező a család. Mindennek ellenére az ifjúság még teljesen a felnőtt társadalom függvényeként jelenik meg. A „márciusi ifjak” típusába tartozó forradalmi ifjúsági csoportok nem saját politikai programjukat, ideológiájukat, értékrendjüket képviselik, hanem a haladó polgárságét, mint olyanét. Nem mint ifjak, hanem mint egy meghatározott társadalmi osztály érdekeinek hordozói lépnek fel. Az ifjúság tehát még mindig elsősorban biológiai életkori csoport: a „felnőtt” társadalom osztályszerkezetének képletét nem kuszálja jelentős mértékben össze. Külön kultúrát sem képvisel még: az ifjú osztályhelyzetének megfelelően készen veszi át a „felnőtt” társadalomban rendelkezésére álló ideológiák valamelyikét. A szocializáció teljes egészében a „felnőtt korosztály” műve.

Századunkan — először Németországban — ismeretesek már olyan ifjúsági mozgalmak, melyekre ezek az állítások nem érvényesek. De csak a Helmut Schelsky által szkeptikus nemzedéknek nevezett, s az adott „felnőtt” társadalomba minél előbb és maradéktalanul integrálódni akaró háború utáni fiatal nemzedék felszívódása után lett Nyugat-Európában és Amerikában az ifjúság újszerű jelentkezésének döbbségtanúja a világ. A hatvanas évek diákmozgalmaira és kulturális jelenségeire gondolunk. A diákmozgalmak — mint politikai mozgalmak — nagyon jelentős, ám témánk szempontjából másodlagos jelenségek. 1967—68-as kulminációjukból, majd válságukból nem lehet mélyreható következtetést levonni. Komolyabb és állandóbb következményekkel jár azonban az a tény, hogy az ifjúság nagy tömegei fordulnak el élettvitelükben a „felnőtt”, a „hivatalos”, tehát a fennálló kapitalista társadalomtól, hogy céljuk többé nem az integrálódás. Kialakult egy ifjúsági kultúra, mint viszonylag önálló, a társadalom többi szférájától elkülönülő kulturális rendszer (az un-

derground kulturális megnyilvánulásai, a beat stb. hozhatók fel markáns példaként). Ez a rendszer meghatározott ideálokat, értékeket, normákat implikál, s mint ilyen, nagyon fontos szocializációs tényezővé vált. Tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy megrendül a család szocializációs szerepe, hanem arról, hogy a „felnőtt” társadalom (a hivatalos társadalom) veszi el a szocializáció közvetlen irányításának lehetőségét (az iskolával szemben fokozottan érvényesül az „ifjúsági kultúra”, mint olyan szféra, mely közvetlenül tételez viselkedésmintákat, normákat és értékeket).

A mondottak a nyugati ifjúságra vonatkoznak. Mi érvényes mindebből a szocialista országokra, hazánkra? A nyugati diákmozgalmak, ha zavaros ideológiai talajon is, a fennálló kapitalista társadalom ellen irányulnak, s az ifjúsági kultúra is a kapitalista tömegkultúra elleni védelem, vagy sok esetben az. Nem ez a kapitalista-ellenes tartalom indokolja-e az ifjúság olyan önálló szociális csoportként való felépését, mely bizonyos társadalmi-gazdasági, politikai és ideológiai ismérvekben is elkülönül — az életkor ismérvén túl — a társadalom többi csoportjától, rétegétől, sőt osztályától? Ha így van, elfogadható-e, hogy az ifjúság a szocialista társadalmi struktúrán belül is önálló szociális csoport arculatát öltse?

A felvetett kérdések külön-külön is összetettek. Mindenekelőtt a tény- és az értékmozzanatokot kell szétválasztanunk. Először is tény, hogy a szocialista országokban szintén megfigyelhető egy önálló kulturális rendszer körvonalazódása, mely fontos szocializációs tényezőként a társadalmi makrostruktúra és az ifjúság közé ékelődik. Tény viszont az is, hogy a politikai szférában — bizonyos kivételektől eltekintve — nem voltunk tanúi a nyugati országokéhoz hasonló ifjúsági- és diákmozgalmaknak.

Ami mindennek az értékelését illeti, újabb elemzések szükségesek. Az ifjúsági kulturális rendszer léte nem mindig annak kifejeződése, hogy az ifjúság nem integrálódik a „felnőtt”, a kapitalista társadalomba. Sokszor legföljebb egy homályos szándékról van szó, hisz a manipulált tömegkultúra állandóan integrálja az ifjúsági kultúra termékeit (beat). Az ifjúsági kultúra öntudatos alkotói ezért kényszerülnek állandó újításokra: versenyt kell futniuk a tömegkultúra integrációs képességével, a már integrált termékekhez képest újra és újra valami mást kell adniuk.

Az ifjúság ma alapvető kulturális érték a fejlett kapitalista társadalmakban. Ehhez azonban hozzá kell tenni: nem a „virág vagy-e, hazám ifjúsága?” értelmében. Manipulált értékévé vált, a fogyasztási ideológia egyik centrális mozzanatává, melyet főleg a reklámtechnika közvetít (ápoltság, ifjúság, nőesség, sebesség, gépkocsi, mosolygás, szex — íme a reklámtechnika egymásba átmenő, egymást feltételező képzetei).

Az a tény tehát, hogy az ifjúság saját kulturális rendszerének kidolgozása révén önmaga szocializálójává vált, háttérbe szorítva a családnak, iskolának és egyéb intézményeknek a szocializációban játszott szerepét, nem jelenti feltétlenül az adott társadalomba való integrálódás kiküszöbölését. Az ifjúság az integrálódás elleni védekezésében maga szolgáltatja integrálódásának és manipulálásának eszközeit. A kultúra területéről hoztunk már erre példát. Hasonló tanulsággal jár a szex problematikájának elemzése.

A szexuális szabadság követelése kétségkívül a polgári társadalom elleni lázadás egyik formája volt. A szexualitásnak a monogám család korlátai közé szorítása hosszú ideig a magántulajdonosi viszonyok védelmével volt összefüggésben. Emellett Freudnak azok az állításai sem alap nélküliek, hogy a szexualitás elfojtása a társadalmi elnyomás aspektusa: az egyént elnyomó mechanizmusoknak az egyén saját pszichikai struktúrájába való beépítése. Ilyen körülmények között azt lehetne feltételezni, hogy a szexualitás felszabadítása, mint az elnyomás egyik formájának megszüntetése, hozzájárul a polgári társadalom megrendítéséhez. Nem így történt. Azzal párhuzamosan, hogy a család, ezen belül az apa egyeduralma a gyermek fölött megszűnt, átvették a szocializáció (és az integrálás) funkcióit más — manipulatív — eszközök. Épp a szex vált — mint ismeretes — az egyik leghatékonyabb manipulációs eszközzé. (Persze idekíváncozik az a megjegyzés, hogy a szexnek ezt a szerepét mégsem szabad összetéveszteni azokkal a továbbbéli törekvésekkel, melyek megőrzik a szexualitás felszabadításának eredeti jelentését: egy humánusabb világ

egyik feltételét látva benne. E törekvések a polgári család ellen irányulnak, mely hagyományos funkcióinak csökkenése ellenére fennáll, és megőrzi negatív társadalmi jelentőségét. A család mikrovilágában uralkodó „tekintélyuralmi” viszonyok még ma is nagy szerepet játszanak abban, hogy a gyermek interiorizálja a társadalom uralmi viszonyait. Jól látta ezt — bár a valóságos összefüggést feje tetejére állította — az az olasz szociológiai professzor is, aki a Mondadori Kiadó által szervezett egyik vitán e sorok írójának füle hallatára fejtegette felindultan, hogy a diáklázadások oka a család válsága: a gyermekek nem tisztelik apjukat, s így nem tisztelhetik a társadalom intézményeit sem.)

Ahogy az ifjúság életvitelének autonommá válása és önálló kulturális rendszerének, értékrendjének megszilárdulása nem jelent feltétlen védelmet a „felnőtt” társadalomba való integrálódás ellen, úgy a politikai szférába áttevődő mozgalmak sem értékelhetők mindig egyértelműen. Különösen akkor, amikor a kapitalizmus elleni harc fő erejének szerepére pályáznak. E törekvések ideológiai megalapozásai azt a tényt abszolútizálják, hogy az ifjúság — a fentebb felsorolt okok következtében — önálló arculatú szociális csoporttá vált. A tulajdonviszonyokon alapuló osztálytagozódást helyettesítik azokkal az igen fontos, ám másodlagos kritériumok alapján létrejött tagozódási formákkal, melyekben az ifjúság homogén csoportként jelenik meg. Ehhez csatlakozik a munkásosztály integrálódását, vagy egyenesen konzervatív, ellenforradalmi voltát valló nézet (Marcuse). Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy a vázolt társadalmi-gazdasági és politikai jelenségek, illetve ideológiai lecsapódásai, bonyolult képletűek. Helyes értelmezésük csak annak elismeréséből indulhat ki, hogy az ifjúság a korábbi — még a közelmúltban is érvényes — képlettel szemben egy sor ismérvvvel meghatározott önálló szociális csoport, melyet sajátos érdekek, magatartásnormák, kulturális értékek, szerepelvárások kapcsolnak egybe. Mindebből azonban nem az következik, hogy egy társadalmi osztállyal egyenértékű, hanem csak az, de az feltétlenül, hogy a társadalmi tagozódás klasszikus ábráját új vonásokkal gazdagítja és bonyolultabbá teszi. Arról, hogy ez mit jelent, mindenekelőtt az ifjúság-szociológiának kell számot adnia, hogy aztán a gazdasági, politikai és kulturális gyakorlat alkalmazza az így nyert tanulságokat.

Láttuk, mit jelent, hogyan értékelhető az ifjúság önálló szociális csoporttá válása kapitalista társadalmi viszonyok között. A problémát az önálló értéktételezés és az integrálódás pólusai által meghatározott síkon vizsgáltuk. Ugyanez a kérdésfeltevés természetesen egészen más eredményekre vezet a szocialista országokban, bár nem szabad szem elől téveszteni az analóg vonásokat, következésképpen az eddigi tanulságokat sem.

Említettük, hogy a szocialista országokban is megfigyelhető egy önálló ifjúsági kulturális rendszer kibontakozása, amely szintén szocializációs funkciót tölt be, háttérbe szorítva ezzel a felnőtt társadalom részéről közvetlenül irányított, kézben tartott szocializációs folyamatot. De ha az ifjúság önmaga meghatározásában játszott növekvő szerepéről beszélünk, elvileg föl sem vehető az önálló értéktételezés és a felnőtt társadalomba való integrálódás konfliktusa. Az előbbieken a felnőtt társadalomba való integrálódás a kapitalista társadalomba való integrálódást jelentette. Egy olyan társadalomban azonban, melyben nincsenek antagonisztikus osztályellentétek, maga az ifjúság, mint szociális csoport, még kevésbé állhat az osztálystruktúra jellegzetességeiből adódó alternatívák előtt. Az ifjúság értékrendje, viselkedésnormái, kulturális termékei sem válhatnak manipulációs eszközzé, hisz nincs szükség arra, hogy a fiatalokat önmaguk valódi érdekei ellenére, „hátuk mögött” integrálja a társadalom.

Mindez persze akkor igaz így, ha a szocialista társadalom építésében nem következnek be torzulások. Ahogy torzulások lépnek fel, az ifjúsági problematika a kapitalista viszonyok közt megnyilvánuló jegyeket ölt magára. A diákmozgalmakra nagy hatást gyakorló Marcuse-féle elképzelések — mint közismert — a társadalom osztálystruktúrájának hamis elemzésében gyökereznek: az ifjúsággal helyettesítik a munkásosztályt, mint forradalmi osztályt. Nos, az ifjúság felhasználása a kínai „kul-

turális forradalomban” mély rokonságot mutat e tanokkal és politikai realizálódásaikkal. De ezen túlmenően is tanulságos számunkra a „kulturális forradalom”. Önmagában nagyon rokonszenves az ifjúság öntevékenységének felhasználása, a kínai események ezért is tűnhettek pozitív példának Nyugaton. A mélyebb elemzés azonban megmutatja, hogy az ifjúság *manipuláció* áldozatává vált. A manipuláció egyik forrása annak a ténynek abszolutizálása, felnagyítása volt, hogy az ifjúság relatíve önálló csoport, saját érdekszférával. (Azt, hogy a „kulturális forradalom” a mesterei manipuláció példája, igen későn, de felismerte a „Harmadik Világ-centrikus” nyugati baloldal sok képviselője. A milánói *Terzo Mondo* c. folyóirat cikksorozatban panaszkolt a „kulturális forradalom”, a „permanens forradalom” végét, az állami bürokratikus hatalmi struktúra helyreállítását, és főleg azt, hogy a vörösgárdisták csak az eszköz szerepét játszották egyik hatalmi csoport kezében a másikkal való leszámolásban.)

Azzal a ténnyel, hogy a szocialista társadalomban nincsenek antagonisztikus elmentések, s így az ifjúság és a társadalom közt sem lehet kibékíthetetlen konfliktus, egy tőről fakad dialektikus antipólusa. Ott, ahol nincsenek antagonisztikus osztályellentétek, ahol tehát legföljebb kis mértékben játszanak szerepet osztálykülönbségek (elsődleges osztályképző ismérvek: tulajdonviszonyok), relatíve előtérbe kerülnek a másodlagos struktúraképző mozzanatok (életkor, lakóhely, műveltségi szint stb.), ami egyszerűen azt jelenti, hogy társadalmi következményeikre nagyobb figyelmet *kell* és *lehet* fordítani. Az ifjúsági problematika ezért is kerül előtérbe hazánkban.

Úgy tűnik, nálunk az ifjúság önálló szociális csoportként való fellépésével kapcsolatos legfontosabb tény az önálló ifjúsági kultúra kirajzolódása. Az ifjúsági kultúra természetesen nálunk is implikál külön eszményeket, magatartásnormákat, sajátos értékeket. Az ifjúságszociológia egyik legfontosabb feladata lenne ennek az ifjúsági kultúrának, mint viszonylag önálló, öntörvényű rendszernek feltérképezése, annak megállapítása, hogy milyen viselkedésminták, normák, értéktételezések fakadnak belőle. Ezzel járna együtt annak vizsgálata, mennyiben hatékony az ifjúsági kulturális rendszer, különböző ifjúsági csoportok viselkedését milyen mértékben határozza meg vagy magyarázza. Végül ugyanilyen fontos lenne az össztársadalmi kulturális rendszer (az egész szocialista társadalom) és az ifjúsági kultúra konfrontálása, a közöttük levő esetleges konfliktuszónák felderítése érdekében is. Az ifjúsági kultúrát persze nem lehet megérteni nemzetközi összefüggései nélkül. Minden bizonnyal kimutatható, hogy — éppen az ilyen összefüggések következtében — tartalmaz olyan elemeket, melyek a kapitalista fogyasztási kultúra termékei.

Abból, hogy az ifjúság — többek közt saját kulturális rendszere révén — szubjektuma lett önmaga szocializálásának, bizonyos elvi megállapításokon és központi határozatokon, intézkedéseken túl még igen kis mértékben vontuk le a mindennapi életben a gyakorlati következtetéseket. A pedagógiai gyakorlat vagy az ifjúsági mozgalom bajai innen adódnak. Nem tartjuk szükségesnek, hogy erről bővebben beszéljünk, hisz — elvi síkon — nyitott kapukat döngötünk, mint ahogy néhány — taláalomra idézett, s csak a legutóbbi hónapokban napvilágot látott — megnyilatkozás mutatja: pl. Suki Bélának pedagógiánk helyzetére vonatkozó megszívlelendő megállapításai a *Tiszatáj* novemberi számában, vagy a *Valóság* szeptemberi számában megjelent ifjúságszociológiai cikkek.

Az ifjúság helyzetében bekövetkezett változások néhány jegyét szedtük össze, így a mai helyzet általános jellemzése is sok kívánnivalót hagy hátra. Azt azonban valljuk, hogy az ifjúságszociológiai kutatások jelentősége a jövőben csak növekedni fog, és fontos témáik lesznek a jelzett kérdések is.